

Чукаєва В. О.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ

CIVIL SOCIETY AND CONSTITUTIONAL DOCTRINE OF THE DEVELOPMENT OF THE RULE OF LAW OF UKRAINE

У статті визначаються основні особливості можливості розвитку громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку державності України як однієї з умов формування системи державного управління для реалізації прав і свобод людини та громадянина. Надається характеристика стану формування громадянського суспільства після проведення конституційних реформ у суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, конституційна доктрина, реформи.

В статье анализируются особенности и возможности развития гражданского общества в Украине на современном этапе. Рассматривается период проведения конституционных реформ, когда государство пытается создать эффективную систему управления для возможности реализации прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, конституционная доктрина, реформы.

The article analyzes the features and opportunities for the development of civil society in Ukraine at the present stage. The period of constitutional reforms is considered when the state is trying to create an effective management system to enable the realization of the rights and freedoms of a person and citizen.

Key words: civil society, rule of law, constitutional doctrine, reforms.

Для стабільного розвитку суверенної державності передусім необхідне забезпечення практичної реалізації прав і свобод людини, можливості кожному громадянину країни захистити свої інтереси для реалізації себе як особистості. За наявності таких умов можна говорити про існування фундаменту побудови громадянського суспільства і формування правової держави. На жаль, сучасна Україна переживає глибоку кризу співіснування суспільства й інституцій державного управління. Це призводить до дестабілізації державного управління і неможливості формування будь-яких основ розбудови громадянського суспільства. Чому так сталося, які шляхи виходу із цієї ситуації?

Концепція громадянського суспільства є породженням ліберального світогляду XVIII ст. таких філософів права, як Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є [1, с. 77-78]. Основна ідея концепції – це пріоритетність людського життя порівняно з управлінським впливом на нього. Також визначається, що суспільство повинно бути предметом впливу на державу, а ті, хто має владу, забезпечують права і свободи членів цього суспільства. Питання про міру втручання держави в життя громадянського суспільства ще й досі залишається основним предметом усіх наукових, ідейно-політичних учень і суперечок, партійних змагань і революцій [2]. Такі автори, як Н. Паніна («Готовність населення до соціального протесту»), В. Федотова («Демократія, культура, нація»), Є. Шестопал («Особистість і політика»), визначали, що формування громадянського суспільства – процес ще не пізнаний і до кінця не проаналізований. Проблема формування громадянського суспільства постала з розвитком капіталістичних відносин. Доведено, що тільки існування стабільного громадянського суспільства дає

можливість утворення правової держави, захист прав і свобод людини і громадянина, формування стабільної демократичної системи державного управління.

Зараз у пострадянському суспільстві відбувається переоцінка колишніх поглядів, уявлень та ідей. З одного боку, втрачається віра в можливість швидкої побудови правової соціальної держави, створення дієвої правової системи, здатної захистити людину від свавілля бюрократичного чиновницького апарату, з іншого боку, у сучасній правосвідомості суспільства дуже великий вплив ідеології нерозвинутого, «дикунського» ринку. Зрозуміло, що для побудови громадянського суспільства необхідні розвинута індивідуальна правосвідомість, здатність індивіда до осмислення ролі права, до самостійних дій і саморегуляції, заснованої на правовій культурі. Варто зазначити, що криза правосвідомості багато в чому зумовлена ситуацією у правовій сфері, істотним розривом між конституційними нормами і реальними відносинами, відсутністю чіткого й успішного правотворчого процесу, системи об'єктивних критеріїв оцінювання ефективності сучасного законодавства України, діяльності державних органів і посадових осіб. Також важливою умовою формування громадянського суспільства і правової держави є надійний захист прав і свобод людини та громадянина. Це повинно стати найважливішим компонентом державної політики. Саме під час переходу до ринкової економіки відбувається жорстка диференціація громадян на заможних і бідних, де останні становлять більшість. Тому потрібні державні програми підтримки соціально незахищених верств населення. Ідеться про реальне виконання державою своїх

обов'язків щодо людини, які визначені не тільки в Загальній декларації прав людини, але й у національній Конституції. Людина, яка позбавлена найбільш необхідного в житті, не може підтримувати політику держави, позитивно оцінювати її закони, це впливає на формування правосвідомості, що є першоосновою побудови громадянського суспільства.

Сучасна Конституція України визначила у ст. 1 офіційну доктрину формування держави і суспільства: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [3]. У ст. ст. 3, 5, 6, 8 Конституції України закріплено основні принципи формування правової держави. Це зумовило у практиці правового регулювання сучасних відносин у суспільстві декларативність конституційних норм, а також теоретичну модель поки що недосяжного майбутнього існування державності. Також сама правова система України страждає від надмірності і неузгодженості нормативного матеріалу. Такий стан ще посилюється тим, що держава на сучасному етапі вводить таку «харизматичну» правову систему в рамки правової системи Європейського Союзу. Це породжує відсутність реальних гарантій забезпечення конституційних норм для формування і розвитку громадянського суспільства і правової держави. Для існування цих можливостей необхідно на практиці реалізовувати конституційні положення про те, що вся діяльність держави, кожного її органу, посадової особи повинна підкорятись інтересам забезпечення прав і свобод людини. Потрібна всеосяжна система процедур і механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, водночас поруч з удосконаленням традиційних судових і адміністративних форм захисту повинні розроблятися нові, нетрадиційні, з урахуванням найкращого досвіду, наявного в сучасному суспільстві. Зараз в Україні актуальна проблема забезпечення прав і свобод біженців і вимушених переселенців. Ця значна група людей взагалі перебуває поза законом. Навіть більше, чинні нормативні акти, які визначають правовий статус цих осіб, не виконуються, права біженців і вимушених переселенців обмежуються. У сучасному законодавстві України важко розібратися досвідченому юристу, що ж говорити про непідготовлену людину? Пересічному громадянину розуміння законодавства практично недоступне. У таких умовах важко говорити про якісне праворозуміння населення та розвинуту правосвідомість суспільства. Для перелому такої ситуації в суспільстві необхідна загальна правова реформа. Основою цієї реформи має стати науково обґрунтована концепція нормотворчості. Основними елементами такої концепції повинні бути: визначення соціальних потреб у законодавстві, предмета й обмежень законотворчої та нормотворчої діяльності; вимоги юридичного, економічного, фінансового, професійно-кадрового обґрунтування законопроектів суб'єктами законодавчої ініціативи; незалежна економічна, соціально-демографічна, міжнародно-правова експертиза; формування загального інформаційного-правового банку із системою постійної кодифікації і систематизації національного законодавства; підвищення авторитету закону як первісного

регулятора найбільш важливих суспільних відносин. Так, наприклад, і досі недостатньо чітко визначено місце указів Президента України в системі нормативно-правових актів. За Конституцією держави, укази Президента обов'язкові для виконання на всій території України, вони не повинні суперечити законам, але вони не є суворо підзаконними актами. Конституція не потребує від Президента видавати укази «на підставі та на виконання законів». По суті, Президенту надається право своїми указами заповнювати прогалини в законотворчості. Потрібно посилити контроль за відповідністю Конституції України інших законів і підзаконних актів. Навіть більше, потрібно узгодити внутрішній зміст Конституції. Зараз учені-юристи обговорюють можливість ухвалення нової Конституції за жорсткою процедурою, щоб унеможливити внесення до Основного закону змін кожним новим Президентом України згідно із власними бажаннями та політичними інтересами.

Особливе місце в забезпеченні прав і свобод людини, зміцненні і захисті конституційного ладу належить судовим і правоохоронним органам. Сучасна судова реформа, яка зараз проводиться в Україні, тільки знизилася ефективність діяльності судових установ і посадових осіб. Так, сьогодні спостерігаються неуккомплектованість судейського корпусу, слабка технічна оснащеність, низька кваліфікація судів, що спричиняє затягування розгляду справ, а іноді взагалі робить їх недоцільними. Природно, це сприяє формуванню в суспільстві недовіри до правосуддя, а також формує негативне ставлення до чинного права. У цій ситуації також відбувається деформація професійної правосвідомості в системі державних інституцій, що спричиняє переродження її у кримінальну форму свідомості. Коли кримінальний світ країни стає досить могутньою силовою структурою, у лавах останньої, крім «злочинців у законі», «авторитетів», бойовиків, з'являються юристи-професіонали, державні службовці. Відбувається злиття державних і мафіозних структур, що призводить до катастрофічного росту злочинності у країні. Криміногенна ситуація в Україні сьогодні характеризується як розгул, обвал, беззаконня. Злочинність останніми роками збільшилась у шість разів, набула мафіозно-організаційного характеру з переважанням жорстких, насильницьких форм [4]. Відбулося зрощування її з корумпованою частиною державного апарату. З'явилася «кримінальна юстиція». Закони зневажаються відкрито, цинічно і майже безкарно. Злочинний світ диктує свої умови, веде наступ на саму державу, претендує на владу. Він відстежує і контролює дії правоохоронних органів, вдається до шантажу, підкупу, загроз щодо правоохоронці, не зупиняється перед розпорою із законодавцями, суддями, адвокатами, журналістами, підприємцями. Злочинність – могутній каталізатор правового нігілізму. У суспільстві, крім тіньової економіки, наявна тіньова політика. Злочинці не бояться законів, вдало їх обходять унаслідок наявності різного роду правових прогалин. Діють цілком легально або напівлегально. У таких умовах говорити про формування громадянського

суспільства і визначати державу правовою занадто теоретично і декларативно. Як ми знаємо, основна функція права – це регулювання суспільних відносин, якщо ця функція не виконується, то держава, яка може стабільно існувати тільки у формі права, завжди зазнає глибокої кризи державного управління.

Для можливості формування громадянського суспільства і реалізації прав і свобод людини та громадянина необхідне існування у правовому полі ефективною системи державного управління. Також необхідно перевести низку загальних принципів правової держави на рівень конкретних юридичних прав і обов'язків, водночас само суспільство має досягти досить високо рівня матеріального і духовного розвитку, багатства [5, с. 647-660].

Усе це визначає, що такі суспільні явища, як громадянське суспільство і держава, не є антагоністичними. Вони передбачають і потребують наявності одне одного. Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна правова держава, де може існувати правова реальність захисту прав і свобод людини та громадянина. Саме стан демократії в сучасному суспільстві значною мірою визначається існуванням системи незалежних від держави самоврядних об'єднань громад. Водночас держава закріплює правові можливості їх діяльності й існування. Сформована свідомість суспільства на засадах обов'язкового виконання прав і свобод людини, спроможна протистояти державним обмеженням і свавілля, домагатися оптимального здійснення громадського врядування. Отже, для демократизації суспільства і держави необхідно опікуватися не тільки законотворчою, політико-юридичною діяльністю, а і сприяти розвитку громадянського суспільства на фундаменті правової культури державності. Сприяти структурованості спільноти, усвідомленню людьми вартісності їхніх інтересів, цінуванню власних і чужих прав, гідності та свободи, поширенню правового знання, повному визнанню і виконанню правил та процедур суспільно-політичної взаємодії.

На сучасному етапі для формування умов розвитку громадянського суспільства важливе подолання системи чиновницького командно-адміністративного усевладдя, запровадження в життя принципу поділу влади та забезпечення механізму контролю суспільства за діяльністю державних і політичних осіб загального і самоврядного публічного управління. Також необхідно створити деполітизовану систему управлінського апарату. Саме таке відокремлення є основою формування правової держави. Саме пред-

ставники високопоставлених посад державної служби повинні бути нейтральними в питаннях формування ідеології, загального курсу розвитку державності. Для демократизації суспільства необхідне скасування номенклатурної практики, заміна її системою виборності керівних посад або призначення повноважними державними установами відповідно до заведеного порядку, а не в інтересах тієї або іншої партії. Саме бюрократія й номенклатура, серед іншого, є основними чинниками наявності корупції в системі державного управління. Наявність командно-адміністративної надцентралізованої системи управління породжує безконтрольну владу урядовців, які керують не тільки економічним сектором суспільства, але й соціальним і приватним життям людей. Безправність населення, відсутність дієвих законів, підміна їх указівками з боку глави держави і чиновників центральних органів державного апарату спричиняють поширення корумпованості влади. Наслідками такого процесу в суспільстві є загроза дестабілізації державного управління, отже, революції, протестні демонстрації, страйки, мітинги. За таких обставин говорити про можливість забезпечення прав і свобод людини і громадянина, формування правової держави і громадянського суспільства неможливо.

Отже, основною умовою для першого кроку формування громадянського суспільства є комплексна правова реформа для усунення причин, які породжують антиправові соціальні явища і всесильну злочинність в економічно-політичних сферах суспільства. Основою правової реформи повинна бути доктрина «реальності права», тому що закріплені політичні лозунги через законотворчий процес не можуть регулювати суспільні відносини, захистити права та свободи людини і громадянина.

Для формування громадянського суспільства і правової держави необхідно:

- створити дієвий механізм охорони та захисту прав і свобод людини;
- систематизувати й удосконалити законодавство з урахуванням економічної та політичної ситуації в державі;
- закріпити правові реальні основи побудови громадянського суспільства й української державності;
- надати правове забезпечення економічних і політичних реформ в Україні;
- удосконалити практику правореалізації та контролю за виконанням законів;
- підвищити рівень правової культури, правосвідомості громадян для подолання тотального правового нігілізму в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рябов С. Політологічна теорія держави. Київ : Тандем, 2000. 240 с.
2. Римаренко Ю., Картунов О., Мироненко О. Основни етнодержавства. Київ : Либіть, 1997. 656 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.
4. Бортник Р. Рост преступности в Украине в 2015 г.: ситуация, факторы, политические убийства. *Украинский институт анализа и менеджмента политики*. URL: <https://uiamp.org.ua/rost-prestupnosti-v-ukraine-v-2015-godu-situaciya-factory-politicheskie-ubiystva>.
5. Алексеев С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва : Норма, 2001. 752 с.